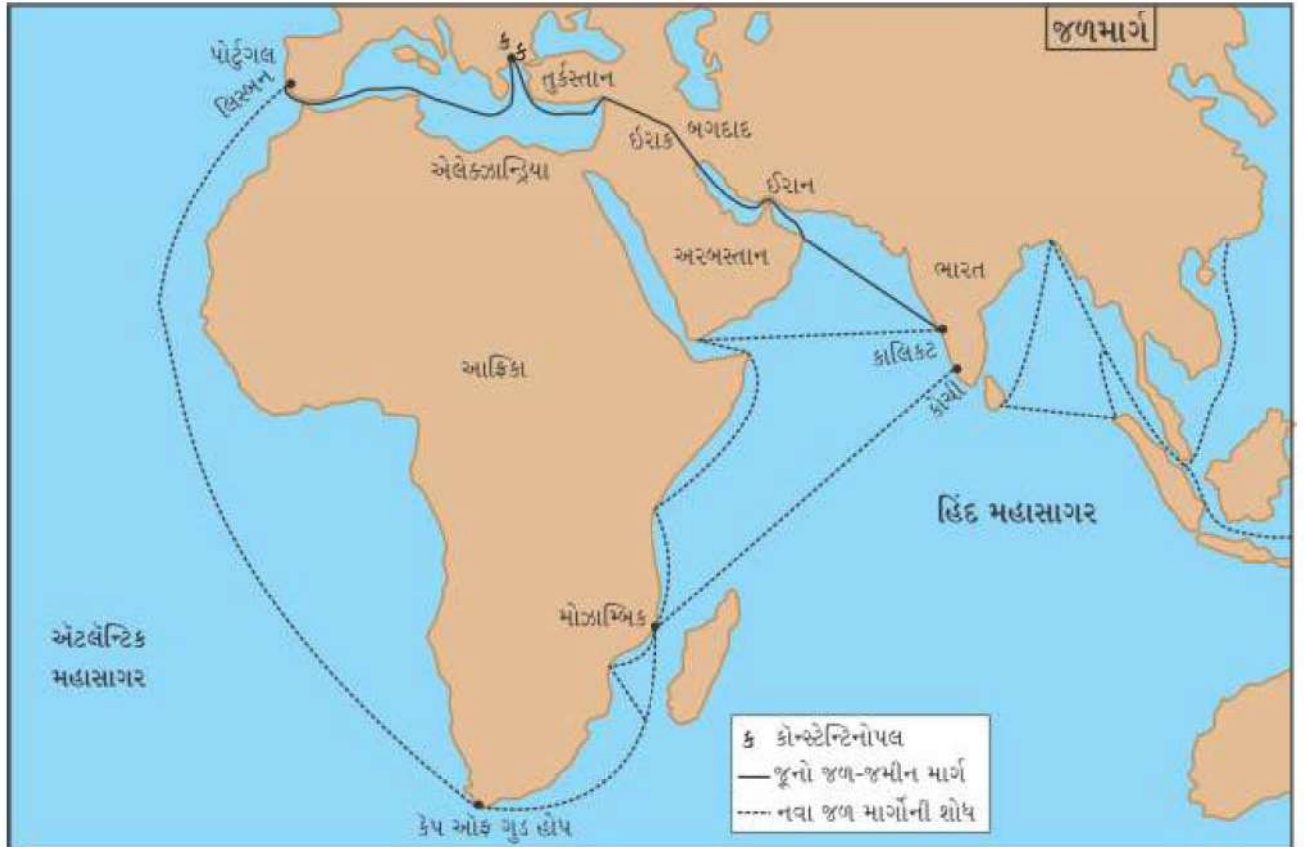

પ્રાચીન સમયથી ભારત તેના આર્થિક, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક વારસાના કારણે સમગ્ર વિશ્વમાં એક અજોડ સ્થાન ધરાવે છે. ભારતના સાંસ્કૃતિક વારસા અને આર્થિક સમૃદ્ધિના કારણે વિશ્વના ઘણા દેશોની પ્રજા ભારતમાં આવી. ભારતના મરી-મસાલા, તેજાના, મલમલ, રેશમી કાપડ, ગળી વગેરેની યુરોપના દેશોમાં ખૂબ જ માંગ રહેતી. ભારત અને યુરોપ વચ્ચે વ્યાપાર જમીનમાર્ગે તેમજ જળમાર્ગે થતો અને આ માર્ગના કેન્દ્રસ્થાને તુર્કસ્તાનમાં આવેલું ઇસ્તંબુલ (કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ) હતું.

તુર્ક મુસ્લિમોએ કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ જીતી લીધું (ઈ.સ. 1453). આથી યુરોપવાસીઓ માટે કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ (ઇસ્તંબૂલ) થઈ ભારત આવતો જળમાર્ગ બંધ થઈ ગયો. યુરોપવાસીઓને મરી-મસાલા વગર ચાલે તેમ ન હતું. આથી નવો જળમાર્ગ શોધવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ. જેથી વિશ્વના ભૌગોલિક સંશોધનોના યુગનો પ્રારંભ થયો.

ભારત આવવાના જળમાર્ગની શોધ

પોર્ટુગલના રાજા પ્રિન્સ હેનરીની પ્રેરણા, પ્રોત્સાહન અને આર્થિક મદદથી સાહસવીરોએ નવા જળમાર્ગની શોધના પ્રયત્નો આદર્યા. ભારત આવવાના જળમાર્ગની શોધ માટે ઘણા સાહસવીરોએ પ્રયત્નો કર્યા જેમાં બાર્થોલોમ્યુ ડાયઝે 'કેપ ઓફ ગુડ હોપ' ભૂશિરની શોધ કરી. ક્રિસ્ટોફર કોલંબસે સ્પેનના રાજાની આર્થિક મદદથી નવો જળમાર્ગ શોધવાની સાહસયાત્રા આરંભી જે 1492માં એટલેન્ટિક સમુદ્રમાં આવેલ વર્તમાન વેસ્ટઇન્ડિઝ ટાપુએ આવીને અટકી. મૃત્યુ પર્યંત ભારત આવવાના જળમાર્ગ શોધવાના વિશ્વાસ ધરાવતા કોલંબસે વાસ્તવિક રીતે નવો જ પ્રદેશ શોધ્યો હતો. આ સ્પષ્ટતા અમેરિગો વેસ્પુચીએ કરી હોવાથી, ત્યાર બાદ આ નવો પ્રદેશ અમેરિકા તરીકે ઓળખાયો.

1.1 ભારત આવવાનો જળમાર્ગ

પોર્ટુગીઝ નાવિક વાસ્કો-દ-ગામાએ ભારત આવવાના જળમાર્ગની શોધ કરી (ઈ.સ. 1498). ભારતીય ખલાસીની મદદથી તે ભારતમાં પશ્ચિમ કિનારે આવેલ કાલિકટ બંદરે પહોંચ્યો. ત્યાંના રાજા સામુદ્રિકે (ઝામોરિને) તેને આવકાર આપી રાજ્યમાં વેપાર કરવાની છૂટ આપી. આમ, વિશ્વમાં આ ઘટના મહત્વપૂર્ણ ગણાય છે. તેના કારણે જ યુરોપવાસીઓ માટે ભારત આવવાનાં દ્વાર ખૂલી ગયાં.

ભારતમાં યુરોપિયન પ્રજાનું આગમન (અંગ્રેજોનું આગમન અને વેપારી મથકોની સ્થાપના)

ભારત આવવાના જળમાર્ગની શોધ થયા બાદ ભારતમાં વેપાર કરવા સૌપ્રથમ પોર્ટુગીઝ (ફિરંગી) પ્રજા આવી. સો વર્ષના સમયમાં પોર્ટુગીઝોએ દીવ, દમણ, ગોવા, કોચીન, મલાક્કા વગેરે પ્રદેશો પોતાના નિયંત્રણમાં લાવી દીધા. પોર્ટુગીઝોને વેપારમાં મળેલી સફળતાથી પ્રેરાઈને હોલેન્ડના ડચ (વલંદાઓ) અને ડેન્માર્કની (ડેનિશ) પ્રજા પણ ભારતમાં વેપાર કરવા આવી. ઈંગ્લેન્ડના વેપારીઓએ ભારત સાથે વેપાર કરવા ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના કરી. ઈ.સ. 1600માં ઈંગ્લેન્ડના રાણી ઇલિઝાબેથે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને પૂર્વના દેશો સાથે વેપાર કરવાનો પરવાનો આપતાં 1608માં કંપનીનું પ્રથમ વહાણ કપ્તાન વિલિયમ હોકિન્સની આગેવાની હેઠળ સુરત આવ્યું; પરંતુ તેમને ફિરંગીઓના વર્ચસ્વ અને વિરોધના કારણે વેપાર કરવાની પરવાનગી મળી શકી નહિ. આખરે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને મુઘલ બાદશાહ જહાંગીર તરફથી વેપાર કરવાનો પરવાનો મળતાં સુરતમાં બ્રિટિશ ઈસ્ટ

1.2 ભારતનાં વિદેશી મથકો દર્શાવતો નકશો

ઈન્ડિયા કંપનીની પ્રથમ કોઠી (વેપારી મથક) સ્થાપી (1613). શરૂઆતનાં વર્ષોમાં કંપનીએ સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદમાં વેપારી મથકો સ્થાપ્યાં; પરંતુ આ પ્રદેશોમાં મરાઠી સત્તાનું પ્રભુત્વ વધતાં કંપનીને જોખમ દેખાયું. તેથી તેઓ દક્ષિણ અને પૂર્વ દિશામાં આગળ વધ્યા જ્યાં તેમણે મછલીપટ્ટમ (આંધ્રપ્રદેશ), સેન્ટ જ્યોર્જ (ચેન્નઈ) અને ફોર્ટ વિલિયમ (કોલકાતા)માં કોઠીઓ સ્થાપી. મુંબઈ ખાતે વડુંમથક સ્થાપ્યું (1687).

1668માં ભારતમાં વેપાર કરવા ફ્રેન્ચ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું આગમન થયું. જેણે સમય જતાં માહે, કરાઈકલ, પોંડીચેરી (પુડુચેરી), ચંદ્રનગર, મછલીપટ્ટમ વગેરે પ્રદેશોમાં વેપારી મથકોની સ્થાપના કરી. અઢારમી સદીમાં અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો વિશ્વભરમાં પોતાની સત્તા સ્થાપવા અને સંસ્થાનો મેળવવા સતત સક્રિય હતા. ભારતમાં (1746થી 1763 દરમિયાન) આ બંને બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને ફ્રેન્ચ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની વચ્ચે સત્તા સ્થાપવા ત્રણ કર્ણાટક વિગ્રહો થયા. જેમાં ફ્રેન્ચ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો પરાજય થતાં

બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો રાજ્યવિસ્તારનો માર્ગ મોકળો થયો. આમ, સત્તા સંઘર્ષના અંતે ફિરંગીઓ પાસે દીવ, દમણ, ગોવા રહ્યાં, જ્યારે ફ્રેંચો પાસે ચંદ્રનગર, માહે, કરાઈકલ, પોંડીચેરી જેવા પ્રદેશો રહ્યા, જ્યારે ડચ પ્રજા કાયમને માટે વિદાય પામી.

પ્લાસીનું યુદ્ધ

બંગાળમાં સિરાજ-ઉદ્-દૌલાનું શાસન હતું. તેના ઉતાવળિયા સ્વભાવના કારણે રાજ્યમાં તેના કેટલાક વિરોધીઓ હતા. આ સમયમાં બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ નવાબની પરવાનગી લીધા વિના કોલકાતામાં રક્ષણનાં બહાને વેપારી કોઠીને ફરતે કિલ્લેબંધી કરી; પરંતુ નવાબ સિરાજ-ઉદ્-દૌલાએ કિલ્લેબંધી તોડી પાડી. આ સમાચાર મદ્રાસ (ચેન્નઈ) પહોંચતા કોલકાતાની કોઠીને સહાય કરવા રોબર્ટ ક્લાઈવની આગેવાની નીચે કંપનીનું એક નાનકડું સૈન્ય બંગાળ આવ્યું.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું સૈન્ય શક્તિશાળી હોવા છતાં નવાબના સૈન્યને પરાજય આપવાનું સરળ ન લાગતાં રોબર્ટ ક્લાઈવે દગાખોરીનો આશરો લીધો. નવાબને પરાજય આપવા ષડ્યંત્ર ઘડી કાઢવામાં આવ્યું. જેમાં સેનાપતિ મીર જાફર, શેઠ અમીચંદને કાવતરામાં સામેલ કર્યા અને કંપનીએ નવાબ કનડગત કરે છે એવા બહાના નીચે પ્લાસી નામના ગામ પાસેના મેદાનમાં યુદ્ધ જાહેર કર્યું.

- પ્લાસીનું યુદ્ધ 23 જૂન, 1757ના રોજ લડાયું.
- પ્લાસીનું મેદાન મુર્શિદાબાદ (પ.બંગાળ)થી આશરે 38 કિમીના અંતરે આવેલ છે.

પૂર્વ યોજના અનુસાર મીર જાફર યુદ્ધમાં નિષ્ફળ રહ્યો. સિરાજ-ઉદ્-દૌલા હારી ગયો. ક્લાઈવના કાવતરાથી પ્લાસીનું યુદ્ધ માત્ર અડધા દિવસમાં જ પૂરું થયું. આ યુદ્ધથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને ચોવીસ પરગણાની જાગીર મળી. મીર જાફરને બંગાળનો નવાબ બનાવવામાં આવ્યો. આમ, પ્લાસીના યુદ્ધ દ્વારા ભારતમાં કંપની સત્તાનો પાયો નંખાયો (1757).

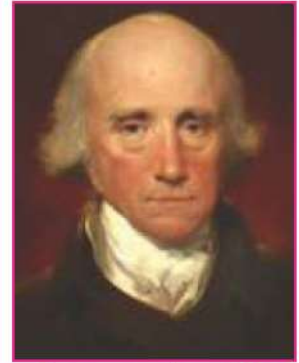
બકસરનું યુદ્ધ

અંગ્રેજોએ મિરજાફરને બંગાળનો નવાબ બનાવી તેની પાસેથી જુદાં જુદાં બહાનાં નીચે પુષ્કળ ધન મેળવ્યું અને વધુ અધિકારો મેળવવાની લાલચમાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ મીરજાફરને ખસેડી મીર કાસીમને બંગાળનો નવાબ બનાવ્યો. કંપની માટે મીર કાસીમ તો મીર જાફર કરતાં વધુ મહત્વાકાંક્ષી સાબિત થયો. તેથી મીર કાસીમનો કંપનીને ડર લાગ્યો અને તેથી મીર કાસીમને ઉથલાવી ફરીથી મીર જાફરને નવાબ બનાવ્યો. મીર કાસીમ અવધના નવાબના શરણે ગયો. આ સમયે અવધમાં મુઘલ બાદશાહ શાહઆલમ આવ્યો હતો. આથી, ત્રણેયે સંયુક્ત રીતે કંપનીનો સામનો કરવાનો નિર્ણય કરી કંપની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું.

બકસર મુકામે સંયુક્ત સેનાની સામે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ યુદ્ધ કર્યું (22 ઓક્ટોબર, 1764). જેમાં સંયુક્ત સેનાનો પરાજય થતાં કંપનીને બંગાળ, બિહાર અને ઓરિસ્સાની દીવાની સત્તા મળી.

કંપની શાસનનો વિકાસ

અંગ્રેજ સરકારે નિયામક ધારો પસાર કર્યો (ઈ.સ. 1773). જે કાયદા પ્રમાણે બંગાળના ગવર્નરને ગવર્નર જનરલ બનાવી કંપનીના વ્યાપારી અને રાજકીય હિતો તથા પ્રવૃત્તિઓને તેના સીધા અંકુશ નીચે મૂક્યા અને તેના નીચે મુંબઈ-મદ્રાસના ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલને મૂકવામાં આવી. આ રીતે વૉરન હેસ્ટિંગ્સ ભારતનો પ્રથમ ગવર્નર જનરલ બન્યો. તેના સમયમાં મરાઠાઓ સાથે

ગવર્નર જનરલ વૉરન હેસ્ટિંગ્સ

ટીપુ સુલતાન

‘પ્રથમ મરાઠા વિગ્રહ’ અને મૈસુરના હૈદરઅલી સાથે ‘દ્વિતીય મૈસુર વિગ્રહ’ થયો. આ બંને સત્તાઓનો એક સાથે સામનો કરતાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની મુશ્કેલીઓ વધી.

વૉરન હેસ્ટિંગ્સ બાદ ગવર્નર જનરલ તરીકે કોર્નવોલિસ આવ્યો. તેના સમયમાં ‘મૈસુરના વાઘ’ તરીકે જાણીતા ટીપુ સુલતાન સાથે ત્રીજો મૈસુર વિગ્રહ થયો. ટીપુ સુલતાનને હરાવવા કંપનીએ મરાઠા અને નિઝામની મદદ લીધી. ત્રણેયની સંયુક્ત સેના સામે ટીપુ સુલતાનની હાર થઈ. તેને સંધિ સ્વીકારવાની ફરજ પડી.

કોર્નવોલિસ બાદ સર જહોન શૉર ગવર્નર જનરલ બન્યો. તેણે અપનાવેલી તટસ્થતાની નીતિના કારણે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની પ્રતિષ્ઠા એક બાજુ ઘટી તો બીજી બાજુ મરાઠાઓ વધુ શક્તિશાળી બન્યા. આથી, જહોન શૉર પછી આવેલ ગવર્નર જનરલ વેલેસ્લીને માથે કંપનીને ભારતમાં સર્વોપરી બનાવવાની જવાબદારી આવી. આ માટે વેલેસ્લીએ સહાયકારી સૈન્યની યોજના દાખલ કરી. સહાયકારી યોજનાની શરતો અને અપનાવેલ રાજ્ય નીચે મુજબ છે :

સહાયકારી સૈન્ય યોજનાની શરતો

- કંપની સરકાર તાલીમ પામેલું સૈન્ય યોજના સ્વીકારનાર રાજ્યને આપશે. આ સૈન્ય રાજ્યના આંતરિક અને બાહ્ય આક્રમણથી રાજ્યનું રક્ષણ કરશે.
- તેના બદલામાં યોજના સ્વીકારનાર રાજાઓએ લશ્કરી ખર્ચ અથવા તેટલી આવક ધરાવતો પ્રદેશ અંગ્રેજોને આપવો.
- કંપનીની પરવાનગી વિના રાજ્ય અન્ય રાજ્ય સાથે યુદ્ધ કે સંધિ નહિ કરી શકે.
- રાજ્યના દરબારમાં એક અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ રાખવો.
- અન્ય વિદેશીને પોતાના રાજ્યમાં નોકરીએ રાખવો નહિ.

યોજના અપનાવેલ રાજ્યો-શાસકો

- નિઝામ
- મૈસુર
- અવધ
- ગાયકવાડ
- સિંધિયા
- ભોંસલે
- હોલકર

1.5 વેલેસ્લી અને સહાયકારી સૈન્યની યોજના

આ યોજના એક ‘મીઠા ઝેર સમાન’ હતી. આ યોજનાનો અમલ કરી વેલેસ્લીએ ઘણા પ્રદેશો ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીમાં જોડી દીધા. ગવર્નર જનરલ વેલેસ્લીએ ટીપુને સહાયકારી યોજના સ્વીકારવા જણાવ્યું, જેનો તેણે ઇનકાર કર્યો. યોજનાના સ્વીકારનો ઇનકાર થતાં કંપની (અંગ્રેજો)એ નિઝામનો સાથ મેળવી મૈસુર ઉપર (1799) આક્રમણ કર્યું. આ ચોથા મૈસુર વિગ્રહ દરમિયાન ટીપુ અંગ્રેજો સામે લડતાં લડતાં મૃત્યુ પામ્યો.

વેલેસ્લી બાદ ભારતમાં ગવર્નર જનરલ તરીકે હેસ્ટિંગ્સ આવ્યો. તેણે નેપાળ સાથે યુદ્ધ કરી ગુરખાઓને લશ્કરમાં સામેલ

કર્્યા. પીઠારાઓ સાથે યુદ્ધ કરી તેમને અંકુશમાં લીધા. ત્રીજો મરાઠા વિગ્રહ કરી કંપનીની સર્વોપરિતા સ્થપાઈ.

વિલિયમ બેન્ટિક ભારતમાં અગાઉના ગવર્નર જનરલોની સરખામણીમાં ‘ઉદાર ગવર્નર જનરલ’ તરીકે ઓળખાય છે. અગાઉના ગવર્નર જનરલોએ અપનાવેલી સામ્રાજ્યવાદી નીતિથી રાજ્યોમાં જે અસંતોષ ઊભો થયો હતો તે અસંતોષમાંથી એકતા ઊભી ન થાય તે માટે તેણે ઉદારમતવાદી કાર્યો કર્યા.

ભારતના ગવર્નર જનરલ તરીકે ડેલહાઉસી આવ્યો (1848). તે ઉગ્ર સામ્રાજ્યવાદી માનસ ધરાવતો હતો. તેણે સામ્રાજ્યવાદી નીતિને પોષવા અને કંપનીનો રાજ્યવિસ્તાર વધારવા ‘જીત, જપ્તી અને ખાલસાનીતિ’ અપનાવી.

ડેલહાઉસી સામ્રાજ્યવાદીની સાથે સુધારાવાદી પણ હતો. તેના સમયમાં ભારતમાં પ્રથમ રેલવે (ઈ.સ. 1853 મુંબઈ-થાણા), ભારત-ઈંગ્લેન્ડ તાર વ્યવહાર, જાહેર બાંધકામ ખાતાની સ્થાપના, અંગ્રેજી કેળવણીની વ્યવસ્થા વગેરેની શરૂઆત થઈ. વિધવા પુનર્વિવાહ અને બાળલગ્ન પ્રતિબંધક ધારા તેના સમયમાં પસાર થયા.

1757ના પ્લાસીના યુદ્ધથી શરૂ કરીને 100 વર્ષના સમયમાં કંપનીની સત્તા અને સામ્રાજ્ય બંને વધ્યા; પરંતુ તેમ કરતા ભારતનાં રાજ્યોના અસંતોષનો સામનો તેને કરવો પડ્યો અને આ અસંતોષ અંતે 1857ના ભારતના પ્રથમ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ સ્વરૂપે બહાર આવ્યો.

કંપની શાસનની આર્થિક અસરો

જ્યારે આપણે કંપની શાસનનું સરવૈયું તૈયાર કરીએ છીએ ત્યારે ખ્યાલ આવે છે કે ભારત દેશ જે છેલ્લી સદીઓથી દુનિયાના દેશોમાં આર્થિક રીતે ગૌરવભર્યું સ્થાન ભોગવતો હતો તે કંપની શાસનનાં 100 વર્ષના શાસનકાળમાં ઈંગ્લેન્ડ માટે કાચો માલ પેદા કરનાર અને કારખાનામાં તૈયાર થયેલ માલ માટે બજારની ગરજ સારનારો દેશ બનાવી દીધો. બંગાળ સુતરાઉ કાપડ, કાચું રેશમ, ખાંડ, શણ, મલમલની નિકાસ કરતું (1708થી 1756); પરંતુ દ્વિમુખી શાસનપદ્ધતિ બાદ બંગાળની આર્થિક ચમક ઝાંખી પડી ગઈ.

કંપનીની અન્યાયી મહેસૂલી નીતિથી ભારતનો ખેડૂત પાયમાલ અને દેવાદાર બન્યો. અંગ્રેજ સરકારે ઈંગ્લેન્ડના ઉદ્યોગોને વિકસાવવા ભારતના કાપડ ઉદ્યોગ પર અન્યાયી જકાત નાખી. ભારતના હુન્નર ઉદ્યોગોને કચડી નાખવા વિવિધ અયોગ્ય રીતરસમ અપનાવી. જેથી ભારતના ઉદ્યોગ-ધંધા પડી ભાંગ્યા. ભારતનો કારીગર ગરીબ અને બેરોજગાર બન્યો. કંપનીના વ્યાપારીઓ ખાનગી

વ્યાપાર કરી બંગાળના કારીગરો પાસે ટૂંકી મુદતમાં ચોક્કસ જથ્થામાં કાપડ વણીને પૂરું પાડવાનો કોન્ટ્રાક્ટ લખાવી લેતા અને કારીગર જો ઇન્કાર કરે તો તેને ફટકા મારવાની કે જેલની સજા થતી.

કંપનીના આગમન પહેલાં ભારતનાં ગામડાં સ્વાવલંબી અને સમૃદ્ધ હતાં જે અંગ્રેજોના શાસનની અસરથી ગરીબ અને પરાધીન બન્યાં.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના શાસનકાળમાં ભારતમાં મુંબઈ-થાણા વચ્ચે પ્રથમ રેલવે, ઈંગ્લેન્ડ-ભારત વચ્ચે આગબોટની સેવાની શરૂઆત અને મુંબઈ, મદ્રાસ (ચેન્નઈ), કોલકાતા જેવાં મહાબંદરોનો વિકાસ પણ થયો.

કંપની શાસનની સામાજિક અસરો

બ્રિટિશ વહીવટ દરમિયાન વર્તમાનપત્રોના વિકાસથી ભારતીય પ્રજામાં વિચાર, વાણીસ્વાતંત્ર્યની ભાવના વિકસી. એ સમય દરમિયાન ભારતીય સમાજમાં કેટલાક પ્રદેશોમાં કુરિવાજો જોવા મળતા હતા જેમાં સતીપ્રથા, દૂધ પીતી કરવાનો રિવાજ, બાળલગ્ન વગેરે. અંગ્રેજોના સંપર્કથી રાજા રામ મોહનરાય, દુર્ગારામ મહેતા, બહેરામજી મલબારી વગેરેએ કુરિવાજો દૂર કરવા કાયદા કરાવ્યા. ભારતમાં વહીવટી માળખાનું અંગ્રેજીકરણ થતાં અંગ્રેજી જાણનાર લોકોની જરૂર ઊભી થઈ પરિણામે મેકોલેના પ્રયત્નોથી ભારતમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવાનો પ્રારંભ થયો. ચાર્લ્સવુડની ભલામણથી મુંબઈ, મદ્રાસ (ચેન્નઈ), કોલકાતામાં યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ.

અંગ્રેજી શિક્ષણના કારણે ભારતમાં અંગ્રેજી જાણનારો વર્ગ ઊભો થયો. સમય જતાં તેણે સુધારાવાદી માગણીઓ કરી સુધારાની પ્રક્રિયાને વેગ આપ્યો.

ઉપસંહાર

આમ, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ભારતની સમૃદ્ધિ અને વેપારથી આકર્ષાઈને ભારત આવ્યા. ભારતમાં કંપની શાસનને પરિણામે રાજકીય, આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે સારી-નરસી અસરો ઊભી થઈ. કંપનીએ ભારતના ભોગે ઈંગ્લેન્ડને સમૃદ્ધ કરવાની નીતિ અપનાવી અને ભારતમાં આવી પોતાના લાભ માટે જે વ્યવસ્થામાં સંસ્થાનગત સુધારા કર્યા તેનાથી ભારતને પરોક્ષ રીતે લાભ પણ થયો.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ લખો :

- (1) યુરોપિયન પ્રજાને ભારત આવવાનો જળમાર્ગ શોધવાની ફરજ પડી. - વિધાન સમજાવો.
- (2) ડેલહાઉસીએ કયા કયા સુધારવાદી કાર્યો કર્યા ?
- (3) વેલેસ્લીની સહાયકારી યોજનાની મુખ્ય શરતો કઈ કઈ હતી ?
- (4) ડેલહાઉસીએ ખાલસાનીતિ અંતર્ગત કયાં કયાં રાજ્યો ખાલસા કર્યા ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ મુદ્દાસર લખો :

- (1) પ્લાસીના યુદ્ધની ટૂંકમાં માહિતી આપો.
- (2) કંપની શાસનની ભારત પર થયેલી આર્થિક અસરો જણાવો.
- (3) કંપની શાસનની ભારત પર થયેલી સામાજિક અસરો જણાવો.

3. નીચે આપેલ વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ઉત્તર લખો :

- (1) ભારત આવવાનો જળમાર્ગ કોણે શોધ્યો ?
(A) કોલંબસ (B) પ્રિન્સ હેનરી
(C) વાસ્કો-દે-ગામા (D) બાર્થોલોમ્યુ ડાયઝ

- (2) ભારતમાં જાહેર બાંધકામ ખાતાની સ્થાપના કોના સમયમાં થઈ ?
 (A) વેલેસ્લી (B) ડેલહાઉસી
 (C) વોરન હેસ્ટિંગ્સ (D) વિલિયમ બેન્ટિક
- (3) નીચેનામાંથી કયું વિધાન ખોટું છે ?
 (A) 1757માં પ્લાસીનું યુદ્ધ થયું.
 (B) પ્લાસીના યુદ્ધથી કંપનીને બંગાળના ચોવીસ પરગણાની જાગીર મળી.
 (C) પ્લાસીના યુદ્ધથી કંપનીને બંગાળ, બિહાર, ઓરિસ્સાની દીવાની સત્તા મળી.
 (D) બંગાળના નવાબ સિરાજ-ઉદ્-દૌલાએ પ્લાસીના યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હતો.
- (4) ભારતમાં પ્રથમ ગવર્નર જનરલ તરીકે કોણ આવ્યો ?
 (A) વોરન હેસ્ટિંગ્સ (B) વેલેસ્લી
 (C) ડેલહાઉસી (D) કેનિંગ
- (5) અંગ્રેજોએ ત્રીજો મૈસુર વિગ્રહ કોની સાથે કર્યો ?
 (A) ટીપુ સુલતાન (B) મરાઠા
 (C) નિઝામ (D) હૈદરઅલી

પ્રવૃત્તિ

- મધ્યયુગીન સામાજિક, ધાર્મિક સુધારકોની માહિતી એકત્ર કરી તેમને લગતો એક હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.
- ભારતમાં કંપની શાસન દરમિયાન શાસન કરતાં દેશી રાજ્યોની યાદી તૈયાર કરવી.
- ભૌગોલિક સંશોધનોના સમય દરમિયાન શોધાયેલ વિવિધ પ્રદેશો અને સંશોધકોને લગતી માહિતી એકત્ર કરવી.
- પ્રાચીન અને મધ્યયુગ દરમિયાન ભારતની આર્થિક સમૃદ્ધિ વિશે માહિતી એકત્ર કરો.

●